

Azərbaycan əsilli görkəmli türk yazıçısı, siyasətçi və dövlət xadimi Səməd Ağaoğlu (1909-1982) çağdaş Türkiyədə memuar ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Onun oxuculara təqdim olunan "Atamın dostları" kitabında atası, XX əsrin ilk onilliklərində Azərbaycanı və Türkiyənin fikir həyatında müstəsna xidmətlər göstərmiş Əhməd Ağaoğlunun (1869-1939) türkçülük hərəkatında, sənət və siyasət aləmində, yeni Türkiyənin qurulması uğrunda mübarizədə çiyin-çiyinə addımladığı bir sıra görkəmli şəxsiyyətlərin portretləri yaradılıb. Müəllifin ad çəkmədən son dərəcə səciyyəvi cizgilərlə rəsm etdiyi bu portretlər özlərinin, eləcə də Əhməd Ağaoğlunun həyatının, mübarizə və ideallarının bir sıra xüsusiyyət və keyfiyyətlərini aşkara çıxarır.

Səməd AĞAOĞLU

(Əvvəli ötən saylarımızda)

Ocaqların rəisi təklif olunan bütün layihələri diqqətlə nəzərdən keçirdi, sonra isə nəzakətlə rədd etdi. Əgər bu variant qəbul olunmamışdısa, onda yeni yol tapmaq məcburiyyətində idi. Artıq işini başqa cür quracaqdı: bir tərəfdən iqtidarın nüfuzlu şəxslərini Ocaqların başçısı üzərinə qaldıracaq, o biri tərəfdən mümkün olduğu təqdirdə, qurumu hakim partiyanın nəzarəti altına keçirib üzərində rəhbərliyi bu yolla təmin edəcəkdirdi.

Türk Ocaqlarının əsas binası tikilən zaman atamın Həmdullah Sübhü Tanrıövrə bölüşdüyü bir mülahizə Ocaqlar məsələsində özü də qurum mənsublarından olan doktorun hansı hisslərlə, hansı düşüncələrlə hərəkət etdiyini açıb göstərmək baxımından kifayətdir.

Ağaoğlu ilə Tanrıövrə, tikintisi başa çatmaqda olan möhtəşəm binanı birlikdə gəzib baxırdılar. Atam böyük mərmər zalın pəncərəsindən Ankaranın çıpaq ovalıqlarına dalğın-dalğın baxıb dostunun qolundan tutdu, "Həmdullah, - dedi, - binanın Türk Ocaqlarının əlində qalmasına imkan verməyəcəklər. Bu iqtidarın sahibi olan insanlar özləri İttihad və Tərəqqi hökumətinin köhnə, uçuq-sökük, bərbad görünüşlü vilayət mərkəzində oturduqları halda, sənin, mənim, Ocaq mənsublarının bu gözəl, işıqlı, əzəmətli sarayda məskən salmağımıza əsla razı olmazlar. Görəcəksən, lap yaxın zamanlarda binanı əlimizdən alacaqlar".

Aradan çox keçmədi, yenə bir gün Şərq salonunun tavan şüşələrini işləyən, özü də Ocaq üzvlərindən olan memar, üzərində oturduğu yüksək taxtabənddən binanı gəzən mərhum Rəcəb Pəkar ilə yanındakı şəxsin söhbətini eşitmişdi. Rəcəb bəy yoldaşına "Bu salon baş katibin otağı olar, yanındakı isə idarə heyəti üçün təxsis edərək" - demiş, sonra da binanın partiya mərkəzi kimi istifadəsi ilə bağlı planlarını açıqlamışdı.

Ocaqların başçısı fikir bağları zorla qoparılan, siyasi fırtınalar nəticəsində iqtidar sahiblərinin gözündən düşməyə başlayan təşkilatın üzvlərini yenə bir arada saxlaya bilmək üçün müxtəlif tədbirlər düşünüb həyata keçirirdi. Həmin ərəfadə Ocaqda göstərilən xidmətlərin bəzilərinin pullu olması təklifi irəli sürülmüşdü.

Nəinki açıq mətnlə deyilməsinə, hətta ağla gətirilməsinə lüzum olmayan bu təklif binanı ələ keçirmək istəyən möhtərislərə əla imkan verdi. Ocaq rəisinə qarşı geniş cəbhə açıldı.

İndi gözlərim önündə Ocaqların ümumi konqresində cərəyan edən aşağıdakı səhnə canlanır.

Ankara Hüquq Fakültəsinin tələbəsi idim. Konqresi dinləməyə getmişdim. Ocaqların başçısı nümayəndələrin bir qismi tərəfindən qaldırılan məsələlərə aydınlıq gətirmək üçün kürsüdədir. Təhər-tövrü əsəbi, kəlmələri sət, ittihamları qorxuncdur. Fəqət hər şeyi açıq danışır: "Bu şəxs Ocaqları şəxsi ehtiraslarına alət etmək niyyətindədir. Bu şəxs Ocaqları siyasət yuvasına çevirmək sevdasına düşüb. Bu şəxs türk gəncliyini Ocaqların içərisində silahlandırmaq, Ocaqlar vasitəsi ilə məmləkətdə "qaraköynəklilər" ordusu¹ yaratmaq iddiasındadır".

Salon şiddətli alqışlardan sarsılır. Lakin alqışlara heyrət ifadəsi olan səslər də qarışmaqdadır. Hamu müdhiş fırtına qopacağına fərqlənir. Aylardan bəri davam edən fitnə, fəsad, təhrik və intriqaqlar bir anın içində bütün açıqlığı ilə meydana çıxır. Artıq mücadilə başlayıb. Oynanan faciə və ya komediyanın baş aktyoru sət addımlarla kürsüyə gəldi. Aralarından keçdiyi nümayəndələr onu ağır kəlmələrlə acılayıb təhqir edirdilər. Kürsüdə bir əlini jiletinin cibinə soxdu. Bu hərəkəti necə dərin həyəcan içində olduğunu göstərirdi. Üzü sarsarı saralmışdı. Boğuc səslə özünü müdafiə etməyə, daha doğrusu, əleyhdarı üzərinə əks ittihamlar yağdırmağa çalışır. Fəqət, Allahım, bütün bunları nə qədər səviyyəsiz, nə qədər ölçü-biçisiz, hətta nə qədər insana yaraşmayacaq şəkildə edir!

Oturduğum yerdə şəşqınlıq içində donub qalmışdım. Həqiqətən sevdiyim, ağır xəstəlik çağında mənə yənidən həyat eşqi aşılayan insan nədən belə səviyyəsiz təzədə danışır? Salondun hər tərəfindən etiraz səsləri ucaldı. İnsanlar qışqıra-qışqıra onun rədd olub getməsinə tələb edirdilər.

O, bütün hərə-mərclik, hay-küy içərisində dimdik dayanmışdı, salonda səslər bir az yavaşlayan kimi, barmağı ilə Şəraf Lojasına işarə edib bağırırdı:

- Nədən səs-küy salmışınız? Böyük Öndərimiz məni dinlədiyi halda, siz niyə dil-boğaza qoymadan ötürsünüz?

Başlar geri çevrildi. Səssizlik dəniz çəkilməsi kimi, bir anda bütün salonu qaqladı. Qazi, yanında bəzi dostları, yavərləri lojada idilər.

Konqresdən qısa müddət keçəndən sonra Türk Ocaqları qapadıldı. Onların yerini alan Xalq evlərinin rəhbərliyinə isə bir zamanlar özü də ocaq üzvü olmuş mərsinli gənc doktor gətirildi.

Türk Ocaqlarının fəaliyyətinin dayandırılmasında qurumun günün birində siyasi qüvvəyə çevrilməsi ehtimalının dayandığını da söyləmək mümkündür. Sərbəst Firqə qurulduğu zaman vilayətlərdəki əski Ocaq üzvlərinin əksər qisminin dərhal həmin siyasi partiya üz tutmaları bu narahatlığın yersiz olmadığını söyləməyə əsas verir.

Burada çox qısa davam edən başqa bir macərəyə də toxunmaq istəyirəm.

Sərbəst Firqə quruldu. İstiqlal Məhkəməsinin keçmiş üzvünü, gənc millət vəkili ilk idarə heyətində ümumi katib mövqeyində görən dərhal bəzi mənalara sezdi. Qulaqdan-qulağa bir sürü dedi-qodular yayılırdı. Onunla ayrı-ayrı iqtidar mənsubları arasında baş verən sət münacişlərdən danışdırdılar.

Amma vur-tut bir neçə gündən sonra Sərbəst Firqədən və ümumi katiblikdən istefa verdiyini eşidənlər əvvəlcə xəbərə şəşqınlıqla yanaşdılar. Hadisələr inkişaf etdikcə, bu addımın hansı amillərin təsiri altında atıldığı meydana çıxdı. Gözlənilməz istefa Sərbəst Firqənin hələ doğularkən ölümə məhkumluğunun ilk işarəti idi.

Dil çalışmaları, orijinal olmasına xüsusi səy göstərilən tarix tezisləri arasında keçən intizarla dolu uzun gözləntidən sonra bir gecə İstanbulun Dolmabahça sarayında, Atatürkün süfrəsi başında əski İstiqlal Məhkəməsi üzvünün həyatına tamamilə yeni rəng qatan hadisə baş verdi. O, Atatürkün məclisdəkilərin birini açıq və cəmərd şəkildə mükafatlandırmasına qarşı gözlənilmədən üsyan etdi.

Bu arada gözləri Atatürkə sataşdı. Nəşə ilə güldürdü. Sonra "Gördünmü, adamın başına nə oyun açarlar! Gəl, yanımda otur" - deyər çağırğını eşitdi. Bütün ümidlər yenidən öncəki rəngləri, canlılıqları, parıltıları ilə doldu. Böyük adamın yanından bir daha heç zaman ayrılmayacaqdı!

Bu gecənin üstündən qısa bir zaman keçdi. İstanbul Darülfünununda islahat aparmaq fikri ortaya çıxdı. Atatürk o sırada Milli Təhsil vəkili olan şəxsin² belə bir mühüm işin öhdəsindən gələcəyinə əmin deyildi. Bir axşam vəkilə "Xocam, siz artıq yorulduunuz, elə deyilmi? - sualı ilə müraciət etdi. Dərhal rəngi saralmağa başlayan vəkilin cavabını gözləmədən "Bəs yerinizə kimi məsləhət görürsünüz? - deyər soruşdu və sualına özü də cavab verdi: "Hər halda bəyi!"

Sen Jüst öz adını eşidərkən rəngi qıpqırmızı qızardı. Atatürk isə heç nə olmamış kimi, sözlünə davam edirdi:

"Bəli, bəli, onu məsləhət görmürsünüz. Belə düzgün qərar verdiyiniz üçün sizi təbrik edirəm".

Əski Ocaq üzvü olan doktor indi maarif vəkildir. Üzərinə Osmanlı Darülfünununu bütün zehniyyəti, düşüncələri, ənənələri ilə yıxmaq, yerinə Türkiyə Cümhuriyyətinin Universitetini yeni zehniyyət, düşüncə və ənənələrlə qurmaq kimi böyük vəzifə qoyulub. Bu, Atatürk inqilablarının şəkildən ruha, mahiyyətə doğru irəliləməsi hərəkatıdır. Böyük vəzifənin icrasını doktora həvalə edənlər bilərəkdən, yaxud bilməyərəkdən onun qarşısında möhtəşəm gələcəyin qapısını açmışdılar. O, həmin qapıdan uğurla keçib Türkiyənin, Vətənin sabahında şən, şərəflə parlayacaqdı!

Doktorun bu xülyalar, həyəcanlar, həvəslər içində çalışdığı günlərdə onunla bir günümü xatırlayıram.

Strasburqdakı təhsilimlə bağlı ortaya çıxan məsələ ilə əlaqədar yanına getmişdim. Məni güllərlə qarşıladı. "Hələ də təhsil? Qorx ki, axırda adını "etüdiyen kronik" (əbədi tələbə) qoyalar" - deyər zarafat elədikdən sonra:

"Çox, çox məşğulam! Universiteti qururam. Avropanın ən böyük, ən mükəmməl universitetini!" - dedi.

Bu sözləri deyərək gözləri parlayır, burun dəlikləri açılıb qapanırdı. Birdən soruşdu: "Atan nə iş görür?"

Sərbəst Firqə macərəsindən sonra yalnız darülfünununda professor kimi qalan atamın, dərsləri ilə məşğul olduğunu dedim. Qərribə bir təzədə güldü. Başını qabağa əyərək dodaqlarının kənarında görünən istehzalı təbəssümün mənasını atamdan soruşanda "Bu, bir işarədir, - dedi. - Yəqin ki, məni darülfünundan xaric edəcəklər".

Yaşlı, ixtiyar Ocaq üzvləri cavan yoldaşlarının halını, xasiyyətini yaxşı öyrənmişdilər.

¹ İtalyan faşistlərinin lideri Benito Mussolininin (1883-1945) hakimiyyəti illərində bu ölkədə mövcud olan qeyri-nizami hərbi birliklərin üzvləri nəzərdə tutulur.

² Hadisələrin cərəyan etdiyi dövrdə Türkiyənin maarif naziri Esat Saqay (1874-1938) olmuşdu.

Davamı gələn sayımızda

Tərcümə edən: Vilayət QULİYEV, professor